

Een succesvolle herintroductie van Klokjesgentiaan (*Gentiana pneumonanthe*) op de (halve) Oude Thialfbaan in Heerenveen

Gertie Papenburg, Roel Strijkstra & Rolf Tienstra

In de tweede helft van de 19de eeuw was er in Fryslân ruim meer dan honderdduizend hectare blauwgrasland aanwezig. Tegenwoordig is daar maar ongeveer één promille van over. Het gaat vaak om snippers die sterk aan botanische verscheidenheid ingeboet hebben en, ingebed in ruimer buffergebied, bescherming genieten binnen Natura2000 en binnen de voorheen Ecologische Hoofd Structuur, nu Nationaal Natuur Netwerk (NNN). Her en der zijn er ook nog snippertjes die meestal door toevallige omstandigheden nog aanwezig zijn. Dit artikel verhaalt van zo'n 'los' snippertje: restant van de Oude Thialfbaan, verscholen tegen de Hepkema's Boschjes in Heerenveen.

Inleiding

Het terreintje ligt nu in de zuidwestelijke oksel van het verkeersknooppunt A7-A32, in de tweede helft van de 19de eeuw was dat de uiterste zuidwestpunt van de Polder van het Vierde en Vijfde Veendistrict, in de gemeente Aengwirden. De (deel)polders hadden een zeer natte infrastructuur, grote oppervlakten stonden 's winters plasdras, terwijl de grondwaterstand 's zomers tot zo'n 40 cm onder het maaiveld zakte (Haartsen 2009). Zulke terreinen hadden meest een relatief soortenarm type blauwgrasland als vegetatie, waarin in ons geval dan toch markante soorten als het varentje Addertong, de orchidee Harlekijn, Tandjesgras en Klokjesgentiaan (figuur 1) voorkwamen. Het gebruik van kunstmest, verlaging van grondwaterstanden, maar ook verstedelijking hebben vrijwel al deze blauwgraslanden opgeruimd.

Toevallig gespaard

Al in 1855 had het toeval bepaald dat ons terrein ingericht werd als '400-meter ijsbaan' van de in dat jaar opgerichte IJsvereniging Thialf. In 1890 (17 en 18 december) werden er voor het eerst in Nederland 'internationale hardrijderijen' gehouden. De winterse inundatie droeg bij aan het behoud van het terrein in zijn oorspronkelijke staat, terwijl de omgeving geleidelijk verstedelijkte sinds Aengwirden in 1934 bij de gemeente Heerenveen was gevoegd. Het terrein is ook bekend omdat Clement van Maasdijk in 1910 erboven vluchten uitvoerde met een klein vliegtuigje.

Rond 1900 werden de landerijen ten westen van de ijsbaan aangekocht door de lokale 'krantenman' Jacob Hepkema (1845-1919). Hij liet ze parkachtig inrichten en bestemde ze in 1912 tot een soort van

Figuur 1. Klokjesgentianen op de Oude Thialf-ijsbaan, 9 augustus 2018 (foto Piet Zuidema).

Figuur 2. Noordwestelijke hoek van de oude Thialf-ijsbaan te Heerenveen, 24 juli 2018. Duidelijk zichtbaar v.l.n.r. laan langs Hepkema's Boschjes, westelijke buitenbaan, westelijke binnenbaan, oostelijke binnenbaan (foto Marianne Hulsbergen).

volkspark, met daarin sinds 1958 het tennispark van de Tennisvereniging Oranjewoud (Koppen 2014). Toen in 1967 het Thialf-stadion werd geopend in Heerenveen-Zuid, werd de oude ijsbaan opgedoekt en nog enkele jaren agrarisch verpacht. In de luwte

van de Hepkema's Boschjes bleef het terrein de verstedelijking weerstaan.

In 1972 echter wilde de gemeente Heerenveen de oude ijsbaan gaan bebouwen. De derde auteur en Sietse Krikke dienden als betrokken burgers een bezwaarschrift in en het lukte de noordelijke helft te behouden. Het werd bestemd tot een gemeentelijk natuurgebied met eigen waterregime en beheerplan. De status 'natuurgebied' is vastgelegd in het Bestemmingsplan Heerenveen-Noord, artikel 15. In 2015 is dit plan herzien en is de status van het terrein gehandhaafd.

Tabel 1. Vegetatieopname Oude Thialfbaan. Rechterkolom eerste getal geeft de bedekking: + tot 5% ; 1 talrijk tot 5% ; 2 5 - 25% ; 2m 5 - 25% en talrijk ; 3 25 - 50% ; 4 50 - 75% ; 5 75 - 100% en het tweede getal geeft de sociabiliteit: 1 alleenstaand; 2 kleine groepjes, polletjes; 3 grote groepen; 4 plakkaten; 5 homogeen bedekkend. k kiemplant

Vegetatieopname oude Thialfbaan, 190.±740- 550.±750		
R. Tienstra		
23 mei 2018		
Proefvlak 1,5 x 1,5 m ²		
Bedekking vegetatie 100 %.		
Kruidlaag		
Hoogte 30 cm		
Bedekking 98 %		
Moerasstruisgras	<i>Agrostis canina</i>	4.3
Grote wederik	<i>Lysimachia vulgaris</i>	3.1
Gewone waternavel	<i>Hydrocotyle vulgaris</i>	3.3
Pitrus	<i>Juncus effusus</i>	2.2
Zwarte zegge	<i>Carex nigra</i>	2.2
Blauwe zegge	<i>Carex panicea</i>	2.2
Veenpluis	<i>Eriophorum angustifolium</i>	2.2
Pijpenstrootje	<i>Molinia caerulea</i>	1.2
Klokjesgentiaan	<i>Gentiana pneumonanthe</i>	1.2
Moerasviooltje	<i>Viola palustris</i>	1.2
Tandjesgras	<i>Danthonia decumbens</i>	2m.1
Reukgras	<i>Anthoxanthum odoratum</i>	+1
Moerasrolklaver	<i>Lotus uliginosus</i>	+1
Grote ratelaar	<i>Rhinanthus angustifolius</i>	+1
Appelbes k	<i>Aronia prunifolia</i>	+2
Kruipwilg	<i>Salix repens</i>	1.2
Moslaag		
Bedekking 90 %		
Gewoon haakmos	<i>Rhytidiadelphus squarrosus</i>	5.5

Vegetatie

In de 2,5 ha die van de ijsbaan over is, zijn de binnen- en buitenbaan nog goed herkenbaar (figuur 2). De bodem bestaat uit grof zand, mogelijk opgebracht rivierzand. Hierop heeft zich een humeus-venig laagje ontwikkeld.

In de vegetatie zijn drie plantengemeenschappen te onderscheiden: 1. een verzuurde, blauwgrasachtige rompvegetatie met schaars Addertong; restant van de eertijds aanwezige associatie van Addertong en Harlekijn, en verder vegetaties behorend tot 2. het verbond der heischrale graslanden en 3. dat van Zwarte zegge (*Nardo-Galion saxatilis* resp. *Caricion nigrae*). In de afgelopen decennia hebben de laatste twee vegetaties de overhand gekregen. Tabel 1 geeft een beeld van de vegetatie in 2018, het betreft een opname in het midden van het terrein.

Ongeveer de helft van het terrein staat 's winters onder gebiedseigen (regen)water; op die wijze hoeft 's zomers geen voedselrijk water te worden ingelaten. De ijsbaan wordt in de laatste week van augustus of in de eerste week van september gemaaid. Bij het maaien wordt de apparatuur laag ingesteld om het

dominerende Haakmos zo veel mogelijk te temperen. Het maaisel blijft enkele dagen liggen alvorens het wordt afgevoerd. Gedurende een aantal decennia is vlak voor het maaien een schaapskudde ingerasterd in het terrein. We weten evenwel niet in welke jaren precies, noch hoe intensief die begrazing was.

Herintroductie-experiment

In 1996 en 1997 is, in het kader van een promotieonderzoek van de tweede auteur over de herinvoering van verdwenen plantensoorten in natuurgebieden (Strijkstra 2000), met behulp van zaad van negen (!) naburige populaties, de Klokjesgentiaan in tien plotjes in verschillende vegetaties op het zuidelijke gedeelte van het terrein ingevoerd. De zaden waren in petrischalen gezaaid en na kieming geplant in een extreem arm zand/potgrond-mengsel 4:1. Na vier weken werd de bodem van de wortels gespoeld en de kleine plantjes werden geplant in de plotjes, waarvan tevoren de vegetatie verwijderd was.

De herintroductie had succes. Dit werd ook wel verwacht, want deze blauwgraslandsoort, die ook voorkomt in Veenmosrietland (een tot het verbond van Zwarte zegge behorende vegetatie), was lange tijd aanwezig geweest. Zij leek verdwenen te zijn, maar bleek in 1999 toch nog aanwezig in het noordelijke gedeelte van het terrein. Zij was onopgemerkt gebleven door het steeds te vroeg maaien vanaf 1972. Strikt genomen was er dus geen sprake van herintroductie, maar van 'bijplant'. Door gefaseerd maaien in 2000 en 2001 heeft de Klokjesgentiaan zich, zowel in de oorspronkelijke als in de ingevoerde populatie, uitgebreid tot een aantal van meer dan 250.000 exemplaren in 2017. Dit spectaculaire getal is bepaald door drie raaien over het terrein te leggen en hierop iedere tien meter een opname van een vierkante meter te maken. Nochtans blijft het getal een schatting.

Er zijn planten van diverse leeftijden aanwezig en aangenomen wordt dat er een grote genetische variatie is. Deze aanname berust op de geconstateerde variatie in bloemgrootte en bloemkleur. Behalve de genetisch diverse inbreng heeft het transport door maaimachines hierbij mogelijk een rol gespeeld. Het is ook waarschijnlijk dat de schapen zaden hebben verspreid.

Huidige toestand

Zoals al gezegd is Harlekijn sinds 1973 niet meer aanwezig. Addertong, buiten het kustgebied zeldzaam geworden, was tot en met 2016 nog met enkele tientallen aanwezig, in 2017 is de soort evenwel niet aangetroffen, maar mogelijk was het te laat in het seizoen om de soort nog te vinden. In deze droge zomer (2018) is hij ook niet teruggevonden. Of de soort nog aanwezig is, blijft dus onzeker. Door het beheer in de laatste decennia is de vegetatie voedselarmer geworden. Naast Klokjesgentiaan zijn soorten als Veenpluis, Blauwe zegge en Tandjesgras toegenomen. Het beheer heeft steeds plaatsgevonden in samenspraak met de gemeente. Het is de bedoeling

Figuur 3. Moerassprinkhaan man, Meeuwenplas, Lheebroekersand (Dr) 15 juni 2018 (foto Jelle Tienstra).

dat het gebied speciale aandacht krijgt in het thema "Verhoging Biodiversiteit" van de gemeente Heerenveen. In dat verband is het interessant nog in te gaan op de insectenfauna.

Insectenfauna

Tijdens de telling van 2017 werd op de ijsbaan een grote populatie van de Moerassprinkhaan (figuur 3) ontdekt. Het aantal dieren werd op 50 – 100 geschat. De andere soorten die hier voorkomen zijn Gewoon spitskopje, Kustsprinkhaan, Wekkertje en het Gewoon doorntje. Gezien de aantallen van deze sprinkhanen zijn de eieren in de grond bestand tegen maandenlange inundatie: in de afgelopen winter (2017-2018) stond 95% van het terrein onder water. Dit geldt overigens niet voor het Spitskopje, dit zet haar eieren af in plantenstengels.

Introductie van het Gentiaanblauwtje is vooralsnog niet aan de orde. Dat zou een mogelijkheid zijn, gelet op de aanwezigheid van Knoopmieren. Zij zijn de gastheren van de parasitaire rups van de vlinder. Maar in de wijde omgeving zijn geen bronpopulaties van het blauwtje aanwezig. Bovendien zal de overlevingskans van de dieren bij het huidige waterregime minimaal zijn.

Literatuur

- Haartsen, A., 2009.** Ontgonnen verleden. Regiobeschrijving provincie Friesland. Directie Kennis, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. Rapport DK nr. 2009/dk116-B. Ede.
- Koppen, H., 2014.** Hepkema's Boschjes, plekken met verhalen. Historisch tijdschrift Fryslân 20 (1): 4-5.
- Strijkstra, R.J., 2000.** Reintroduction of plant species: s(h)ifting settings, 175 pp. Diss. RU Groningen.

Gertie Papenburg
Pijlkruid 13
9285 LL Buitenpost
gmgjtp@xs4all.nl

Roel Strijkstra
roelstrijkstra@hotmail.com

Rolf Tienstra
P.G. Otterweg 5
8459 EV Luinjeberd
r.tienstra@planet.nl